

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada jadid adabiyotining yirik vakili Abdurauf Fitratning ijodi tarixidan bayon qiladi. Maqolada Fitratning asarlariga sharhlar hamda turli xil ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, Fitratning turli xil sohalarda muvaffaqiyatli ijod qilganini ko'rishimiz mumkin.*

***Kalit so'zlar:** "Hurriyat" gazetasi, she'riyati, publisistikasi, nasriy asarlari, Fitrat dramalari, ilmiy merosi, falsafiy-axloqiy risolalari.*

Fitrat deyarli 17 yoshidan boshlab, avvaliga diniy, so'ngra badiiy ijod va ilmiy tadqiqot ishi bilan jiddiy shug'illandi. Fitrat talabalik yillaridayoq "bir devon bo'lishga arziri" (A.Ayniy) she'rlar yozib ulgurgan. Fitrat she'rlarining o'z yurtida nashr etilishiga Sayid Olimxon ruxsat bermagach, bu to'plam 1911-yilda Istanbulda "Sayha" ("Bong so'z" deb tarjima qilingan) nomi ostida talabashoirning o'z hisobidan bosilgan edi. "Vatanparvarlik she'rlari to'plami bo'lgan "Sayha"ni o'qigan kishilarni Buxoro hukumatigina emas, shu bilan birga, rus hukumati ta'qib qila boshladi". Sababi, "bu she'rlarda Vatan mustaqilligi g'oyasi birinchi marta yorqin shaklda ifodalab berildi"(F.Xo'jayev fikri). Bu asarlar ta'qiqlab qo'yilganiga qaramay, Qrim va Qozon turklari, G'arbiy Turkiston, Eron va Olmoniya kabi mamlakatlarda keng tarqaldi, jamiyatning hamma tabaqalari orasida qiziqish bilan o'qildi. Fitrat lirikasi nafis va buyuk sharq she'riyatining bor go'zalliklaridan to'yingan, uni o'ziga xos suratda ichdan yangilashga kamarbasta she'rlardan tarkib topganini sezmaslik mumkin emas.

Samarqandda 1917-yilning 15-aprelidan Mardonqul Muhammadzoda muharrirligida chop etila boshlagan “Hurriyat” gazetasidan Fitratning o‘nlab maqolalari o‘rin olgan. 1917-yilning iyul oyidan esa, Fitrat muharrir sifatida faoliyat boshladi. Uning imzosi bilan “Hurriyat”dagi dastlabki maqola “Ittifoq bo‘layluk” hisoblanadi. “Musulmonlar, g‘ofil qolmang!”, “Birinchi choramiz”, “Sho‘royi islom” ning xatosi maqolalarida esa shahar dumasidan, sho‘ro saylovidan foydalanib, dumada ko‘proq ovoz olib, demak, musulmonlar haquqlarini hal qiluvchilar ro‘yxatiga yozilishiga intilayotgan shahardagi rus, Armani, juhudlarning nayranglaridan musulmonlarni ogoh bo‘lishga chaqiradi va bu yilda ular bilan ittifoq qilgan.

“Hurriyat” gazetasining “Xabarlar” sarlavhasi bilan “Rusiyada yangi bir balo bosh ko‘tardi- Bolshevik balosi” deb xabar bergan 49-sonida Fitrat “ikkinchi yo‘la qo‘zg‘alg‘annbolshevik balosi” dan qutulish yo‘llarini ham izlab, ular “inqilob” deb atagan to‘ntarishlarning sabablarini o‘z gazetaxonlariga tushuntirilmochi bo‘ladi va bunda biz “turkistoniylar uchun xatarsiz yo‘l”ni belgilab bermoqqa urinadi. “turklikning qonini qaynatg‘uchi, iymonini yuksaltguchi bir suyunchli so‘z” tug‘ildi: “27-noyabrning kechasinda milliy laylatulqadrimiz bo‘lg‘an Turkiston muxtoriyati” e‘lon qilindi. 1918-yilgi qonli voqealar, ya‘ni Turkiston muxtoriyatining yakson qilinishi sabab “Hurriyat” yopib qo‘yildi.

Fitrat publitsistik asarlari birgina “Hurriyat” sahifalarida aks etgan maqolalardan iborat emas. Behbudiy muharrirligida chop etilgan “Samarqand” va “Oyina” kabi gazeta jurnallarda, U.Asadullaxo‘jayev muharrirligida chiqqan “Sadoyi Turkiston”, Obidjon Mahmudov nashr ettirgan “Sadoyi Farg‘ona”, Toshkentda bevosita Fitrat tahririda chiqqan “Tong”, Buxoroda chop etilgan “Buxoroyi sharif”, “Turon” va “Buxoro axbori” gazetalarida, so‘ngra esa Toshkentdagi faol nashrlardan bo‘lgan “Ishtirokiyun”, “Maorif va o‘qitg‘uchi” kabi ommaviy axborot vositalarida ham Fitratning o‘nlab asarlari e‘lon qilingan.

Istanbulda Fitratning “Hindistonda bir farangi bilan buxoroli bir mudarrisning usuli jadida maktablari xususida qilg‘an munozarasi”(1911), “Hind sayyohi bayonoti”(1912) kabi qissalari dastlab fors tilida, keyinroq Toshkentda o‘zbek tilida chop qilingan. Ayrim mutaxassislar Moskvada chop etilgan “Bedil. Bir majlisda” asariga ham qissa sifatida qaraydilar. Shu bilan birga, 20-yillarda yaratilgan o‘nga yaqin hikoyalar Fitrat nasriy asarlarining salmog‘ini ko‘rsatib turibdi.

Abdurauf Fitratning “Hindistonda bir farangi ila buxoroli mudarrisning jadid maktablari xususida qilg‘an munozarasi” ijodkorning jadidchilik yo‘lidagi ilk nazariy asaridir. Asar fors tilida yozilgan bo‘lib, “Munozara” nomi bilan mashhur. Qissa Istanbul dorilfununida tehsil olayotgan kambag‘al talabaning o‘z hisobidan “Islomiya matbaasi”da bosilgan.

Istanbulda Fitratning chop qilingan nasriy qissalaridan yana biri “Bayonoti sayyohi hindi”(“Hind sayyohi bayonoti”)ni S.Ayniy yuqorida tilga olganimiz kitobning “Fitrat va uning asarlari” nomli maxsus bobida “Roman uslubida yozilgan asar” deb ta’riflaydi va uning Buxoro afkori umumiyasiga “Munozara” dan ham ko‘proq ta’sir etganini qayd etadi.

Fitratning “Xayoliy hikoya”si, ya’ni “Qiyomat” hikoyasida “Qabrdan keying hayot”, “Jannatga sayohat” kabi mavzularning takrorlanmas syujeti yaratilgan bo‘lib, maqsad faqat xayoli hikoya emas, balki davrning ijtimoiy, ma’naviy, siyosiy muammolari ayni mana shu qisqa asarda ochib berilgan.

Fitratning boshqa asarlaridagi kabi uning dramalarida Istiqlol intilish ruhi aniq seziladi. Ana shu maqsadda dramaturg xalq o‘tmishiga murojaat qiladi, tarixning qorong‘u va bahstlab o‘rinlariga yorug‘lik kiritmoqchi bo‘ladi, o‘tmishdagi qahramonlar jasoratini eslatish orqali xalqni o‘z istiqboli uchun kurashga chorlaydi. Tarixiy mavzuda yaratilgan dramalari “Temur sag‘anasi”, “O‘g‘izxon”, “Abo Muslim”, “Qon”, “Begijon” ning taqdiri shoirning o‘z taqdiri yoki o‘sha tarixiy qahramonlarning qismatidan ham fojialiroq.

Fitratning serqirra ijodiy va ilmiy faoliyati o'ndan ortiq tarmoqlarni (adabiyotshunoslik, folklorshunoslik, tarix, falsafa, ilohiyat, etnografiya, san'atshunoslik va boshqa sohalar) ni o'z tarkibiga olgan bo'lib, avvalo, uning filolog olim sifatidagi faoliyati qadrlidir. Uning yolg'iz tilshunoslikka doir asarlari nomining o'zi olim yaratgan ilm xazinasining qamrovi tasavvur qilish imkonini beradi: "Ona tili" (Qayum Ramazon va Shokirjon Rahimiy bilan hammualliflikda) darsligi (1918), "Tilimiz" maqolasi, o'zbek tilining morfologiyasi va sintaksisga bag'ishlangan "Sarf: O'zbek tili qoidalari bo'yicha bir tajriba", "Navh: O'zbek tili qoidalari bo'yicha bir tajriba", "Qoidahoyi zaboni tojiki" darsligi, "O'zbekcha til saboqligi", "Muqaddimatu-I-Adab, "Imlo konfrensiyasi munosabati bilan", "Dar girdi alifboyi nav", "Dar girdi alifboyi toza" maqolalari ulug' olimning XX asr o'zbek va tojik tilshunosligining shakllanishdagi xizmatini ochiq ko'rsatadi.

1914-yildan Fitratning "Rahbari najot" ("Najot yo'li"), "Muxtasar islom tarixi", "Oila", "Mavludi sharif yoxud xayrul bashar" nomli falsafiy-axloqiy asarlari bosilib chiqqan. Garchi bu asarlar fors tilida bitilgan bo'lsa ham, ularda islomiy oilaning mohiyati, jaholatdan ma'rifatga olib boruvchi yo'l, muqaddas tariximiz hisoblangan payg'ambarlik tarixi kabi masalalarni ifoda qiladi.

Fitrat domla ulkan tarixchi va san'atshunos olim sifatida ilm tarixidan o'rin olgan. Uning "Amir Olimxon va uning hukmronlik davri"(1930) asari, "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi"(1926) kitobi, "Sharqda shaxmat"(1927) va boshqa asarlari bu fikrning isbotidir. Qomusiy olim qaysi ilm sohasiga qo'l urgan bo'lmasin, u o'sha sohada fanning o'z davri uchun yetuk bilimdoni ekanini ko'rsata oldi. Bugungi kunda madaniyatimiz, adabiyot va san'atimiz qanchalar taraqqiy etgan ekan, uning zamirida Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat asarlarining o'rni Benazir va beqiyosdir

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Jadidlar. Abdurauf Fitrat. Yoshlar Nashriyoti Uyi, Toshkent-2022-y.
2. Jadidlar. Abdurauf Fitrat. "Zabarjad Media", Toshkent-2022-y.